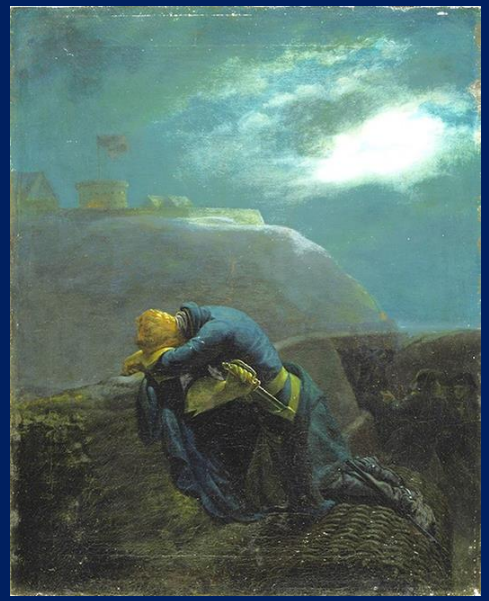

Karl XII död i Norge 1718

Karl XII:s norska fälttåg

I slutet av stora nordiska kriget gjorde Sverige två misslyckade försök att invadera Norge. Det första försöket gjordes 1716, och det andra 1718.
Efter det att Karl XII kommit hem till Sverige år 1715 så slog han sig ner i Ystad och arbetade hårt för att få rikets ekonomi på fötter igen – och då samtidigt kunna skriva ut fler soldater, köpa in fler hästar och tillverka fler kanoner. Nödmynten var ett av sätten att finansiera kriget, men också det som senare gav landet ekonomisk kris. Efter att ha avvärjt hotet österifrån – de ryssar som landsteg och plundrade landet – var det dags för ett nytt fälttåg, tyckte Karl. Men inte för att ta tillbaka de förlorade finska länen. Slaget som han förberedde – det som kanske skulle ha fått Sveriges och Nordens historia att ta en annan vändning – var nämligen slaget mot Norge.

1718 års fälttåg

Det till synes enda sättet att ta Sverige ur det svåra läget 1718 var att tvinga Danmark-Norge till fred. Då skulle blockaden av de svenska kusterna i stort sett upphöra, flottan kunde röra sig fritt igen, och trupper frigöras för att befria Finland och de svenska provinserna i Tyskland som ockuperats av allierade trupper. Tidpunkten för operationen bestämdes till hösten 1718 då skördarna var bärgade, ladorna fulla och hästar och manskap kunde användas för annat.

Fredriksten är en fästning vid staden Halden (som 1665–1928 hette Fredrikshald) i Norge, uppkallad efter Fredrik III av Danmark. Vid en svensk belägring av fästningen under hösten 1718 stupade Karl XII här den 30 november.

Karl XII dödades i Norge den 30 November 1718

Kung Karl XII av Sverige, en av landets mest omtalade monarker, avled under belägringen av Fredriksten fästning i Norge den 30 november 1718. Omständigheterna kring hans död har varit föremål för spekulationer och forskning i över tre århundraden. Trots flera obduktioner och moderna vetenskapliga metoder, kvarstår frågan om han mördades av sina egna trupper eller om han föll av fiendens eld.

Genom åren har flera obduktioner genomförts, bland annat 1746, 1859 och 1917, vilka alla har kommit fram till att Karl XII dog av en projektil som trängde igenom hans huvud från vänster till höger. Trots detta finns det inga obestridliga bevis som klart identifierar projektilen. Teorier har föreslagit att han kan ha blivit skjuten av en kula från sina egna soldaters linjer, men denna hypotes har varken kunnat bekräftas eller motbevisas helt.

Nyligen har forskare använt sig av en Synbone ballistisk skallmodell och modern radiologisk avbildning för att bättre förstå de skador som observerats på kungens kranium. Experiment med en blykula på 19,5 mm visade att en projektil som inte var av bly och som hade en hastighet på 200 till 250 m/s skulle kunna orsaka de skador som påträffats, vilket stämmer överens med avfyrningshastigheter från ett avstånd på ungefär 200 meter.

Slutsatser

Medan den exakta händelseförloppet som ledde till Karl XII:s död fortfarande är oklart, stöder den senaste forskningen teorin om att en icke-blyprojektil kan ha varit dödsorsaken. Detta, tillsammans med storleken på hålet i hans hatt, antyder att kungen kan ha träffats av en större projektil än vad som tidigare antagits. Dock är det fortfarande en fråga som väcker debatt och fortsatt forskning.

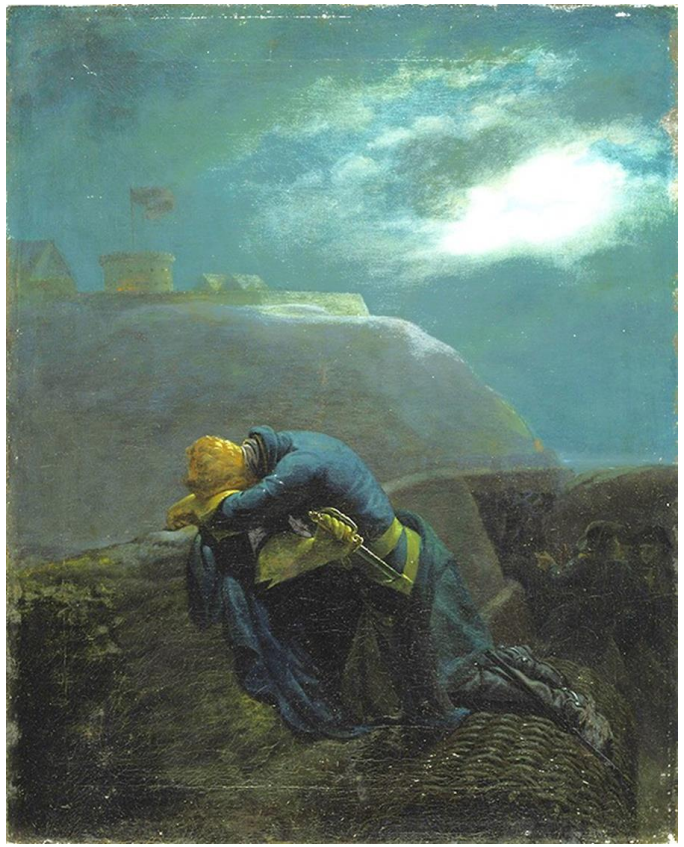

Fälttåget mot Norge 1718

En helt ny armé ställdes på fötter, totalt cirka 65 000 man. Nu enrollerades unga män som tidigare kommit undan som studenter som inte kunde visa studieresultat eller arbetare på adelns gods. Nicodemus Tessin den yngre klagade över att hans trädgårdslärlingar värvades. Kungen svarade att det var bättre än att kvalificerade ryska trädgårdsmästare så småningom tog över hela Tessins anläggning. Huvuddelen av de nya rekryterna kom från indelningsverket. Hela regementen måste sättas upp på nytt som till exempel drabantkåren som lidit oerhörda förluster under de tidigare fälttågen.

Den 30 oktober tog sig Karl XII in i Norge med en kavalleristyrka och strax därefter. Dessa styrkor träffade inte på något starkare fientligt motstånd, då fienden hade dragit sig tillbaka på andra sidan Glommen. Istället träffade svenskarna på dåliga vägar, orsakade av sommarens och höstens regn, och dessutom hade norrmännen bränt området mellan Svinesund och Glommen samt tömt detta på allt livsmedel. I början av november var svenskarna framme vid Halden, som på den tiden hette Fredrikshald. I Fredrikshald fanns den norska fästningen Fredriksten, som kallades "Norges nyckel", då den som behärskade fästningen, kunde kontrollera Idefjorden och södra Norge.

Ödesdagen den 30 November 1718

Under morgonen den 30 november var den gamla linjen färdiggrävd. Den gick parallellt med fästningen och den skulle anslutas till den kommande nya linjen med en tvärgång, vilken även var färdig. Klockan två på morgonen kom Karl XII från löpgravarna till högkvarteret i Tistedalen. Han skrev under några timmar och bytte uniform. Därefter åtog han sig en stunds vila innan han deltog i gudstjänsten i Tistedalens kyrka. Karl XII åt sedan middag tillsammans med några generaler, däribland Fredrik av Hessen. Vid fyratiden på eftermiddagen, red kungen med sex officerare tillbaka till löpgravarna. Karl XII var oroad över arbetet, han bad exempelvis löjtnant Bengt Wilhelm Carlberg att "gå och se vad de söla efter" och till Maigret sade kungen att skynda på med arbetet. Maigret försökte dock lugna kungen och sade att fästningen skulle falla inom åtta dagar. Till det sade kungen endast tankfullt: "Vi får väl se". Karl XII gick litet senare till ett skjul i närheten av det fallna Gyldenlöwe för att vila. Efter aftongudstjänsten återkom kungen till löpgravarna vid sjutiden. Han gick till den gamla linjen för att bättre kunna övervaka arbetet med den nya linjen. Mellan klockan åtta och nio kom taffeltäckaren Johan Hultman till löpgravarna för att servera aftonmåltid till kungen. Karl XII hade låtit bord och stolar utplaceras i löpgraven för att underlätta måltiden och det fanns till och med en säng i löpgraven, ifall kungen ville ta en stunds vila. För att kunna överblicka arbetet bättre, klättrade kungen upp på bröstvärnet genom att sparka in fötterna i lerväggen och sätta armarna på toppen av bröstvärnet. Under honom stod Maigret, generalmajor Philip Bogislaus von Schwerin, generaladjutant Johan von Kaulbars, gardeskapten Knut Posse, fortifikationskapten Philip Schultz och generaladjutant André Sicre.

Kungen dog direkt

Efter en stund kom Carlberg till kungen. Kring klockan halv tio på kvällen blev Karl XII skjuten av en kula i den vänstra tinningen med utgångshål genom den högra. Skottet var direkt dödande. Omedelbart utbrast Kaulbars: "Herre Jesus" och Schwerin grep Carlberg om armen. En bår hämtades och kungen täcktes av soldatkappor och André Sicre täckte kungens ansikte med sin hatt och peruk. Sicre tog själv kungens genomskjutna hatt. Det kungliga liket fördes till Tistedalen av Carlberg och tolv omedvetna bårbärare. I en brant backe halkade bärarna och soldatkapporna samt peruken föll av. Carlberg fick kungen över sig och bårbärarna kände igen liket. Carlberg sade till dem att inte avslöja händelsen för någon. Klockan ett på natten kom båren fram till Tistedalen och lades ned på bygatan. Schultz, Carlberg, en tjänare och en livvakt förde båren till ett hus, kallat "Kungshuset". Liket fördes in i huset, där von Schwerin och livmedikus Melchior Neumann fanns. På kvällen den 4 december lades kungen i en furukista och två dagar senare startade hemmarschen mot Sverige.

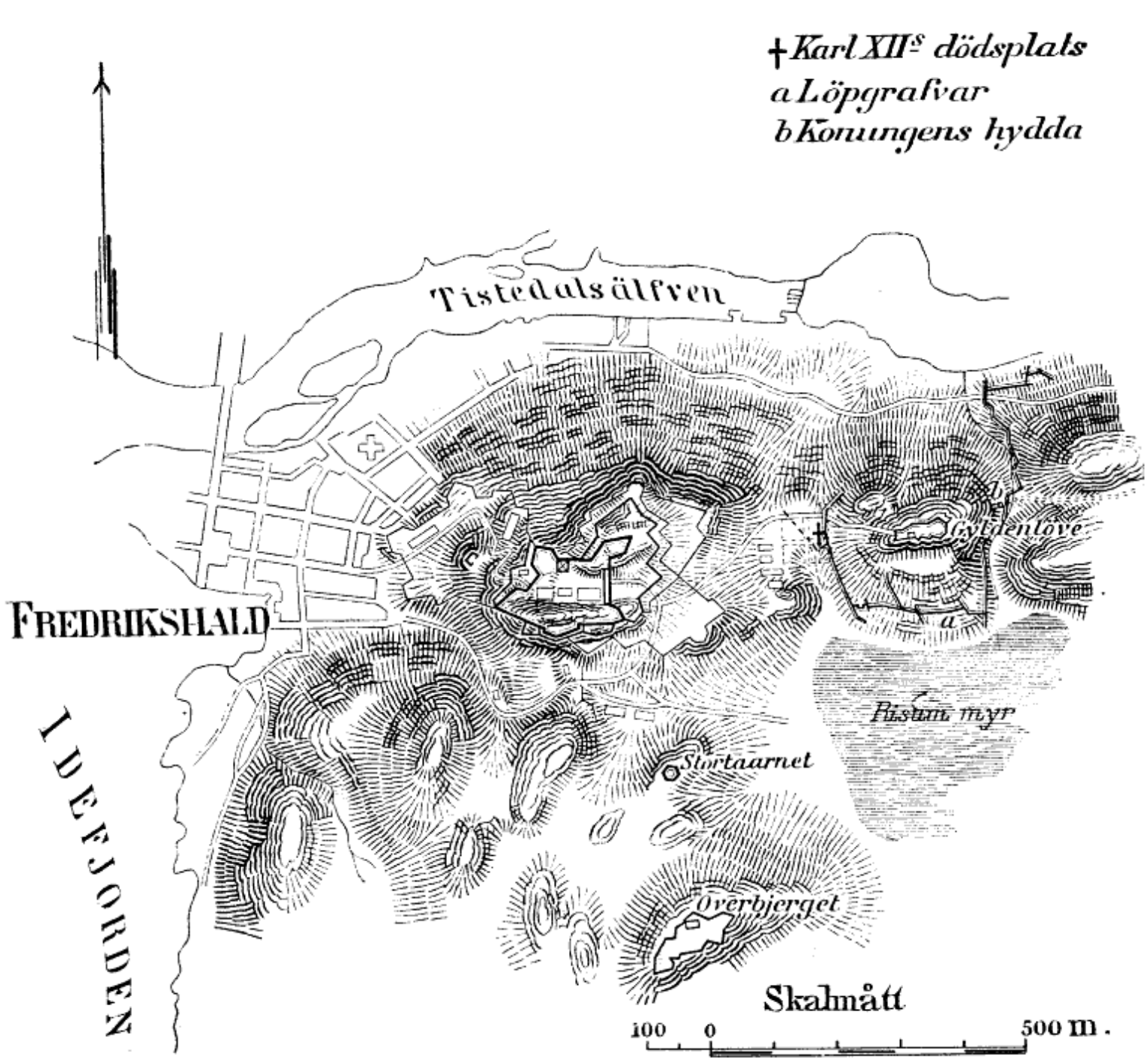

Karta över Karl XII:s dödsplats vid Fredriksten

Den 30 november gick Karl XII som vanligt ut i skyttegravarna och kikade. Den här natten var han allra längst fram i skyttegraven. Mellan klockan nio och tio fick han en kula i vänster tinning och avled ögonblickligen

Återtåget till Sverige

250 man eskorterade det kungliga liket till Uddevalla, där Neumann balsamerade kroppen. Tåget var framme i Uddevalla den 13 december och två veckor senare började Neumanns balsamering, då Ulrika Eleonoras godkännande krävdes. Den 2 januari 1719 började marschen mot Stockholm, dit eskorten anlände den 27 januari.

Karl XII:s likfärd är en målning av Gustaf Cederström, utförd i Paris 1878, som hänger på Göteborgs konstmuseum. Cederström gjorde även en kopia av målningen 1884 som hänger på Nationalmuseum.

Dödsskutningen en olöst fråga

Omständigheterna kring Karl XII:s dödsskjutning är en olöst fråga som än idag diskuteras mellan historiker, författare och experter. Trots omfattande undersökningar av dödsplatsen, Karl XII:s kranium och hans kläder råder det fortfarande oklarheter kring var och när han träffades och huruvida skottet kom från fiendens led eller från hans egna män. Det finns flera hypoteser kring hur han dog, dock har ingen kunnat bestyrkas med något definitivt svar. Trots att flera var närvarande vid kungens död så fanns inget känt vittne till själva ögonblicket då Karl XII fick det dödande skottet. En trolig förklaring har länge varit att Karl XII ska ha blivit dödad av en norsk soldat från Fredriksten, då kungen vid tillfället befann sig inom skotthåll från fästningens murar.

Karl XII:s sarkofag i Karolinska gravkoret i Riddarholmskyrkan.

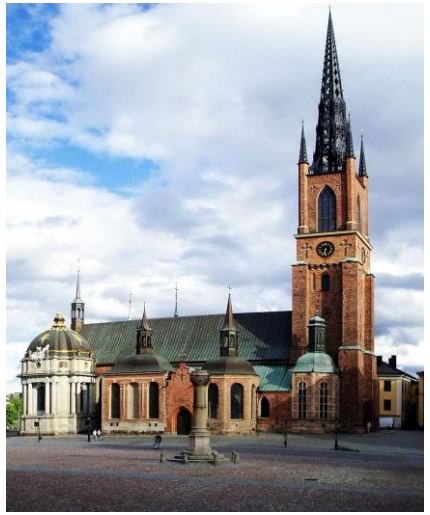

Riddarholms kyrkan

Karl XII:s dödsmask, avgjuten 1930.

Ballistikexperten Gunnar Grenander har med en ballistisk och topografisk undersökning dragit slutsatsen att Karl XII träffades av en så kallad druvhagelkula som sköts från någon av fiendens kanoner på det cirka 625 m avlägsna Overberget. Forskaren och författaren Rolf Uppström visar i boken Mysteriet Karl XII:s död (1994) att Grenander har begått flera sakfel – till exempel ska han ha räknat fel på kulans hastighet och varit "dåligt påläst" i största allmänhet. Uppström avvisar på punkt efter punkt Grenanders argument och visar att Overberget med största sannolikhet kan räknas bort som kulans utgångsplats. Dessutom är kulhålet i Karl XII:s kranium för stort för att norska musköter ska kunna komma i fråga. Men svenska musköter laddades med kulor av samma storlek som den dödande kulan måste ha haft. I Karl XII:s kranium finns inte heller blysplitter, och för att få en norrman som skytt, måste Grenander föreslå druvhagel.

Fotografi från 1917 av Karl XII:s kranium.

Huvudalternativet till Grenanders teori är den så kallade "kulknappen". Kulknappen bygger på en sägen som säger att Karl XII blev skjuten från de svenska leden och att den svenske soldaten Mårten Nilsson Nordenstierna ska ha bevittnat detta samt plockat upp kulan, som han fann vara en omgjord knapp från en av Karl XII:s uniformer. Han ska sedan ha tagit med kulan hem till Deragård i Öxnevalla i Västergötland. Nordenstierna ska efter en präst råd ha kastat kulknappen i ett grustag, där den av en slump återfanns 1924 för att 1932 slutligen hamna på Hallands kulturhistoriska museum i Varberg. Under ledning av Marie Allen, doktor i medicinsk genetik vid institutionen för genetik och patologi vid Uppsala universitet, genomfördes år 2002 DNA-undersökningar av blodresterna på kulknappen och på Karl XII:s kraghandskar som förvaras på Livrustkammaren i Stockholm. De visade sig överensstämma med Karl XII:s DNA-profil, men var alltför begränsade för att några säkra slutsatser skulle kunna dras.

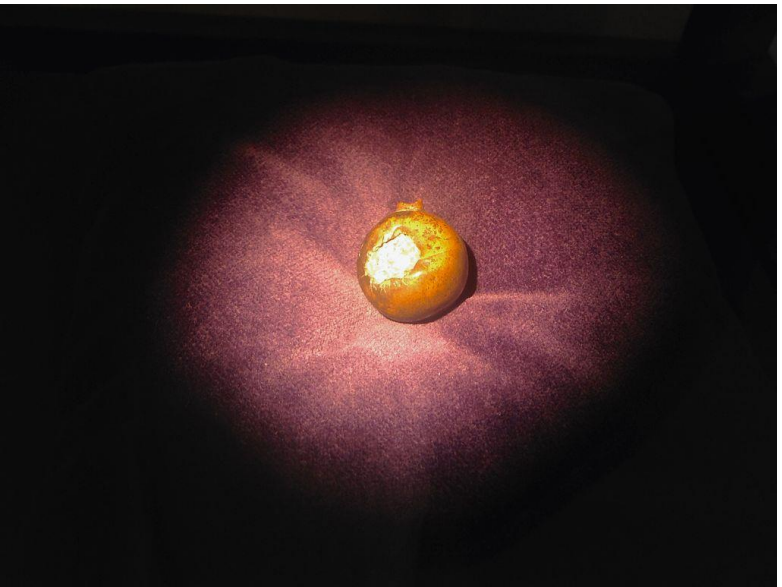

Både Grenanders förslag (druvhagel från Overberget) och kulknappsteorin anses av många för osannolika, och Peter From söker i sin bok Karl XII:s död - gåtans lösning (2005) leda i bevis att den dödande kulan avlossades av en norrman med musköt.

Kulknappen som enligt en sägen användes för att skjuta Karl XII. Utställd på Hallands kulturhistoriska museum.

Uniform buren av Karl XII i Fredrikshald den 30 november 1718, då han dog. Finns idag i Livrustkammaren.

Spekulationer och undersökningar

I boken, som är den hittills mest omfattande undersökning som har gjorts kring Karl XII:s död, tar författaren hjälp av expertis från hela världen för att styrka teorin om muskötkulan. Senare har historikern Dick Harrison anslutit sig till Peter Froms uppfattning. Peter Englund omfamnar Svante Ståhls avhandling där dödsorsaken anges vara ett karteschskott från Overberget vilket överensstämmer med uppgifterna av ögonvittnena. Frånvaron av blyrester i såret förklaras av Ståhls bevisning av smidda järnskrån i möjlig kaliber förekom i fästningens inventarieförteckning. Rolf Uppström återkom till ämnet 2006 då han i en artikel i Karolinska förbundets årsbok granskade de senaste årens forskning. Hans slutsats blev att frågan fortfarande var långtifrån avgjord och förordade nya undersökningar.

Under hösten 2022 publicerades en studie där en finsk forskargrupp vid Uleåborgs universitet kommit fram till att Karl XII inte dödades av en muskötkula av bly. Deras studie bekräftade tidigare resultat som visat att kulan färdats med en hastighet på ungefär 200-250 m/s.
Obduktionen som utfördes 1917 samt nytt forskningsresultat tyder på att projektilens diameter har överstigit 20 mm. Den minsta diametern på ett karteschskott vid denna tid var 21,9 mm, vilket kan ha varit det som avlossats mot Karl XII:s huvud.